

Stanisław Bożyk*

 <https://orcid.org/0000-0001-6227-1963>

KONSTYTUCYJNY STATUS PREZYDENTA REPUBLIKI ARMENII

Streszczenie. Artykuł poświęcony został pozycji ustrojowej i roli prezydenta Republiki Armenii. Autor analizuje w nim przeobrażenia statusu konstytucyjnego tego naczelnego organu państwowego wraz z kolejnymi nowelizacjami ustawy zasadniczej, które od chwili rozpadu ZSRR i uzyskania przez Armenię pełnej suwerenności w 1991 r. dokonywane były kilkakrotnie. Konstytucja z 1995 r. ukształtowała pozycję prezydenta w nawiązaniu do modelu semiprezydenckiego, przyznając mu nadrzędną rolę w stosunku do pozostałych organów państwa, w tym także wobec parlamentu. Jego uprawnienia zostały jednak istotnie ograniczone po nowelizacji konstytucji w 2005 r. Jeszcze bardziej status armeńskiego prezydenta zmienił się po ostatniej rewizji konstytucji z 2015 r., która odeszła ostatecznie od modelu semiprezydenckiego, wprowadzając system rządów parlamentarnych. W ramach tego systemu prezydentowi Armenii wyznaczona została rola głowy państwa i konstytucja nie zalicza go nawet *expressis verbis* do organów władzy wykonawczej.

Słowa kluczowe: Republika Armenii, konstytucja, podział władz, prezydent

CONSTITUTIONAL STATUS OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

Abstract. The article is devoted to the political position and role of the president of the Republic of Armenia. In it, the author analyses the transformations of the constitutional status of this supreme state body, together with subsequent amendments to the constitution, which have been made several times since the collapse of the USSR and Armenia's acquisition of full sovereignty in 1991. The Constitution of 1995 shaped the position of the president in reference to the semi-presidential model, granting him a superior role in relation to other organs of the state, including the parliament. However, his powers were significantly limited after the 2005 amendment to the constitution. The status of the Armenian president has changed even more after the last revision of the constitution in 2015, which finally departed from the semi-presidential model and introduced a parliamentary system of government. Under this system, the president of Armenia has been assigned the role of head of state and the constitution does not even include it *expressis verbis* among the organs of the executive power.

Keywords: Republic of Armenia, constitution, separation of powers, president

* Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa, Katedra Prawa Konstytucyjnego, sbozyk@uwb.edu.pl

1. WPROWADZENIE

Daleko idące możliwości kształtowania własnych tradycji ustrojowych pojawiły się w Armenii stosunkowo niedawno, bo dopiero w okresie reform systemu sprawowania władzy w ZSRR, które pod hasłami *pierestrojki* (przebudowy) i *glasnosti* (jawności) zapoczątkował w końcu lat osiemdziesiątych XX stulecia ówczesny sekretarz generalny KC KPZR Michaił Gorbaczow. Do tamtej pory Armenia od 1922 r. wchodziła w skład federacji radzieckiej jako jedna z jej republik związkowych. Ustrój każdej republiki związkowej regulowała co prawda odrębna republikańska ustawa zasadnicza, ale konstytucje te były niemal całkowicie pozbawione własnych cech narodowych. Musiały być one w każdym przypadku całkowicie zgodne z zasadami obowiązującej w danym momencie federalnej ustawy zasadniczej¹. Tym samym deklarowana w kolejnych konstytucjach radzieckich suwerenność Armenii oraz pozostałych republik związkowych była zupełną fikcją.

Ostatnią ustawą zasadniczą tej zakaukaskiej republiki związkowej jeszcze w ramach ZSRR była konstytucja Armeńskiej SRR z dnia 14 kwietnia 1978 r.² Kształtowała ona ustrój Armenii na zasadzie jedności władzy, powierzając funkcje naczelnego organu władzy państwowej w republice Radzie Najwyższej Armeńskiej SRR. Pochodziła ona z wyborów powszechnych, była wybierana na pięcioletnią kadencję, posiadała jednoizbową strukturę i realizowała zadania określone w konstytucji. Rada Najwyższa wybierała ze swego składu Prezydium Rady Najwyższej Armeńskiej SRR, które zastępowało parlament między jego sesjami i pełniło zarazem funkcje kolegialnej głowy republiki (Szymczak 1978, 251 i n.)³.

Za początek reform ustrojowych w Armenii jeszcze w warunkach republiki związkowej należy niewątpliwie uznać wprowadzenie przez Radę Najwyższą Armeńskiej SRR bardziej demokratycznych zasad prawa wyborczego do parlamentu tej republiki. Szczególnie istotne znaczenie miało w tym wypadku odejście od monopolu partii komunistycznej w zgłaszaniu kandydatów na posłów, prawo to zostało bowiem przyznane również innym ugrupowaniom politycznym oraz niezrzeszonym wyborcom. Nowe zasady organizacji wyborów znalazły

¹ O statusie republik związkowych w ramach federacji radzieckiej pisał w tamtym okresie przede wszystkim prof. Tadeusz Szymczak (1978).

² Przyjęcie tej konstytucji było konsekwencją uchwalenia w 1977 r. nowej konstytucji ZSRR, deklarującej wkroczenie państwa radzieckiego na wyższy etap jego rozwoju, który nazwano „rozwinętym społeczeństwem socjalistycznym”. Zob. tekst konstytucji Armenii z 1978 r. w zbiorze *Konstytucja* (1978, 467–500).

³ Interesujące spostrzeżenia o istocie i roli głowy państwa w ustrojach realnego socjalizmu zawiera referat wygłoszony przez prof. Szymczaka na Ogólnopolskim Zjeździe Katedr Prawa Konstytucyjnego w Wigrach w 1980 r. „Przywództwo polityczne a instytucja prezydenta i naczelnego organu typu prezydialnego w państwie socjalistycznym” (tekst referatu dostępny jest m.in. w zbiorach Biblioteki Sejmowej).

zastosowanie już wiosną 1990 r. w wyborach parlamentarnych, zakończonych sukcesem opozycyjnego w stosunku do rządów komunistycznych Armeńskiego Ruchu Narodowego, który zdobył łącznie 90% mandatów w 260-osobowej Radzie Najwyższej Armenii (Czajowski 2007, 174 i n.).

Wyłoniony wówczas parlament zebrał się na pierwszą sesję po upływie dwóch miesięcy od daty ogłoszenia wyników wyborów. Była to historyczna sesja parlamentu, gdyż w jej trakcie, 23 sierpnia 1990 r., Rada Najwyższa przyjęła *Deklarację suwerenności Armenii*, a następnie dokonała zmiany nazwy republiki z Armeńskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej na Republikę Armenii. Kilka miesięcy później Rada Najwyższa postanowiła o przeprowadzeniu ogólnokrajowego referendum w sprawie niepodległości republiki, które odbyło się 21 września 1991 r. W referendum tym za pełną niepodległością państwa opowiedziało się 99,3% głosujących, wobec czego 23 września 1991 r. Rada Najwyższa ogłosiła formalnie niepodległość Republiki Armenii⁴. W jej ramach rolę najwyższego organu władzy państwowej miał pełnić w dalszym ciągu parlament (Rada Najwyższa), natomiast funkcje głowy państwa powierzone zostały, utworzonemu w połowie 1991 r. wzorem części dotychczasowych republik radzieckich oraz powoływanemu w wyborach powszechnych i bezpośrednich, prezydentowi republiki.

2. PREZYDENT REPUBLIKI ARMENII W LATACH 1991–2005

W momencie uzyskania przez Armenię pełnej niepodległości jej ustroj polityczny był nadal określony w ustawie zasadniczej przyjętej jeszcze w 1978 r., choć już częściowo nowelizowanej. Jednocześnie na podstawie tej ustawy zasadniczej określone przeobrażenia ustrojowe dokonywane były przez parlament w drodze zwykłego ustawodawstwa. W takiej formie uregulowano przede wszystkim procedurę wyboru prezydenta republiki, a także jego status ustrojowy i zakres kompetencji. Uczyniły to dwie odrębne ustawy przyjęte przez Radę Najwyższą, a mianowicie Ustawa o prezydencie Republiki Armenii z 1 sierpnia 1991 r. oraz Ustawa o wyborach prezydenta Republiki Armenii z 2 sierpnia 1991 r. (Fedorowicz 2016, 351 i n.). Obie ustawy wyznaczały prezydentowi znaczącą rolę w kształtującej się od podstaw państwowości Republiki Armenii. Przyjęcie zasady wyboru prezydenta w drodze głosowania powszechnego i bezpośredniego dawało mu istotną legitymizację społeczną do sprawowania funkcji głowy państwa. Z kolei zakres przyznanych prezydentowi uprawnień oraz zagwarantowana mu znacząca pozycja w strukturze naczelnych władz państwowych oznaczały, że Prezydent Republiki stał się faktycznie dominującym organem w sferze władzy wykonawczej. Można

⁴ Przyjęcie przez parlament Armenii „Deklaracji niepodległości republiki” w okresie całkowitej dezintegracji imperium radzieckiego miało już wyłącznie symboliczny charakter i na krótko poprzedziło formalny rozpad ZSRR w grudniu 1991 r.

więc przyjąć, że już wtedy system rządów w Republice Armenii miał cechy modelu semiprezydenckiego (Markarov 2016, 61 i n.).

Regulacja zasad wyboru prezydenta oraz jego pozycji ustrojowej wyłącznie w normach rangi ustawowej traktowana była w Armenii jako rozwiązanie tymczasowe. Dlatego za nader istotne zadanie uznano wtedy jak najszybsze przygotowanie i uchwalenie nowej konstytucji, która określiłaby także miejsce prezydenta w systemie władz publicznych. Już pod koniec 1992 r. projekt nowej konstytucji zgłosił pod obrady parlamentu urzędujący prezydent, rok później zaś alternatywny projekt ustawy zasadniczej przedłożył blok sześciu partii opozycji parlamentarnej. Po dwóch latach prac konstytucyjnych udało się doprowadzić do konsensu między głównymi siłami politycznymi w kwestii kształtu przyszłego aktu konstytucyjnego i założonych w jego treści rozwiązań prawnoustrojowych. Przygotowany w końcu przez komisję konstytucyjną Rady Najwyższej Armenii tzw. oficjalny projekt nowej konstytucji nie był jednak poddany pod głosowanie w parlamencie. Projekt ten został bowiem zgłoszony przez Prezydenta Republiki bezpośrednio pod głosowanie w referendum konstytucyjnym, które przeprowadzono wraz z wyborami parlamentarnymi w dniu 5 lipca 1995 r. Wzięło w nim udział prawie 54% uprawnionych do głosowania, a za przyjęciem nowej ustawy zasadniczej Republiki Armenii opowiedziało się ponad 70% głosujących (Czajowski 2007, 176 i n.).

Przyjęta w lipcu 1995 r. konstytucja Republiki Armenii określiła podstawy ustroju politycznego na istotnie rozbudowanych zasadach, co uwidoczniło się zwłaszcza w odniesieniu do struktury i zakresu kompetencji naczelnych organów państwowych⁵. Wyeksponowała ona wyraźnie w swej treści stanowisko Prezydenta Republiki, czego wyrazem było już chociażby umiejscowienie unormowań odnoszących się do instytucji głowy państwa w systematyce ustawy zasadniczej. Przepisy poświęcone prezydentowi wysunięte zostały w niej na sam początek regulacji ustroju naczelnych organów państwa, gdyż zawiera je rozdział 3 zatytułowany „Prezydent Republiki”. Konstytucyjna regulacja statusu parlamentu znalazła się zaś dopiero w rozdziale 4, rządowi poświęcono natomiast rozdział 5 konstytucji. Taka kolejność regulacji pozycji ustrojowej prezydenta i parlamentu znajduje swoje miejsce niemal wyłącznie tam, gdzie ustawy zasadnicze kształtują prezydencki lub semiprezydencki system rządów. Także przyznanie prezydentowi wyjątkowo rozbudowanych kompetencji nie pozostawia żadnych wątpliwości, że przyjęty w konstytucji Republiki Armenii z 1995 r. system ustrojowy oznaczał daleko idące nawiązanie do założeń modelu rządów semiprezydenckich⁶. Konsekwencją takiego usytuowania prezydenta w systemie politycznym było, rzecz

⁵ Tekst armeńskiej konstytucji z 1995 r. w jej pierwotnym brzmieniu został przetłumaczony na język polski i znajduje się w opracowaniu *Konstytucja Republiki Armenii* (Sagan, Serzhanova 2004).

⁶ Fakt ten podkreśla Robert Elgie w swoim studium o współczesnych systemach rządów semiprezydenckich (Elgie 2011, 94).

jasna, znaczne osłabienie pozycji prawnoustrojowej oraz roli parlamentu, który miał być od tej pory przede wszystkim organem ustawodawczym, posiadającym dość ograniczone możliwości realizacji funkcji kontroli parlamentarnej. W rozwiązaniach nowej konstytucji utrzymano jednoizbową strukturę parlamentu, ale zmniejszono istotnie liczbę deputowanych i wprowadzono korekty w systemie wyborów parlamentarnych. Poza tym zmieniona została dotychczasowa nazwa parlamentu: w miejsce Rady Najwyższej Armenii pojawiło się Zgromadzenie Narodowe.

Przeprowadzona analiza treści konstytucji Republiki Armenii z 1995 r. w jej pierwotnym brzmieniu pozwala stwierdzić, że ukształtowała ona status ustrojowy Prezydenta Republiki na szczególnych zasadach. Prezydent uznany został bowiem nie tylko za konstytucyjną głowę państwa, ale również za organ wyraźnie dominujący pod względem formalno-prawnym nad organami władzy ustawodawczej i wykonawczej, czyli nad Zgromadzeniem Narodowym oraz rządem (Bożyk 2012a, 38; zob. też Nowosad 2008, 102 i n.). Jego pozycję w systemie ustrojowym państwa charakteryzował najlepiej przepis art. 49 tamtej ustawy zasadniczej, który stanowił, że: „Prezydent Republiki Armenii gwarantuje przestrzeganie konstytucji oraz zapewnia prawidłowe funkcjonowanie władzy ustawodawczej, wykonawczej i sędziowskiej”. Podkreślono w nim ponadto, że prezydent jest „gwarantem niepodległości, terytorialnej niepodzielności i bezpieczeństwa Republiki”.

W świetle ówczesnych unormowań konstytucyjnych prezydent nie był usytuowany w ramach władzy wykonawczej, lecz traktowano go jako instytucję nadrzędną nad pozostałymi władzami, dysponującą wobec nich daleko idącymi uprawnieniami⁷, także wobec władzy sędziowskiej, gdyż prezydentowi przysługiwało prawo odwoływania sędziów oraz wyrażania zgody na ich aresztowanie i pociąganie do odpowiedzialności⁸. Pozycję prawnoustrojową prezydenta wzmacniał poza tym istotnie fakt, że był on wybierany nie przez parlament, lecz przez naród w drodze wyborów powszechnych i bezpośrednich.

Po przyjęciu konstytucji z 1995 r. nie doszło w Armenii do stabilizacji sceny politycznej oraz demokratyzacji w zakresie sprawowania władzy państwowej. Tak jak poprzednio, miała miejsce niezwykle ostra rywalizacja między głównymi ugrupowaniami politycznymi, dochodziło do częstych zmian na stanowisku szefa rządu, istotnie ograniczone zostały możliwości działania opozycji. Szczególnie zażarta walka pomiędzy politykami z różnych partii politycznych toczyła się podczas kolejnych wyborów parlamentarnych i prezydenckich. Każdorazowo po ogłoszeniu wyników tych wyborów opozycja formułowała zarzut, że zostały one sfałszowane (Dudwick 1997, 90 i n.), a na ulicach największych miast Armenii dochodziło do licznych protestów społecznych.

⁷ Takie konstytucyjne usytuowanie prezydenta w strukturze organów państwa ma dziś miejsce w Federacji Rosyjskiej (por. Matwiejuk 2020, 273).

⁸ Szczegółowa analiza pozycji ustrojowej oraz uprawnień prezydenta Armenii pod rządami konstytucji z 1995 r. została zawarta w pracy: Arutunian 1996.

Na wiele nieprawidłowości oraz naruszeń zasad prawa wyborczego, zwłaszcza podczas wyborów prezydenckich, zwracali uwagę także obserwatorzy z ramienia KBWE. Z kolei Rada Europy zgłaszała zastrzeżenia do niektórych rozwiązań przyjętych w konstytucji z 1995 r. w odniesieniu do zakresu konstytucyjnej regulacji podstawowych praw i wolności jednostki oraz sfery uprawnień przyznanych Prezydentowi Republiki. Właśnie konieczność dostosowania przepisów konstytucji do zaleceń Rady Europy była zasadniczą przyczyną podjęcia prac nad nowelizacją ustawy zasadniczej, która miała też doprowadzić do istotnej zmiany usytuowania prezydenta w strukturze władz państwowych Republiki Armenii.

3. PREZYDENT PO NOWELIZACJI KONSTYTUCJI ARMENII W 2005 R.

Przygotowany przez komisję konstytucyjną Zgromadzenia Narodowego projekt bardzo obszernej nowelizacji konstytucji Republiki Armenii poddano pod referendum wraz z wyborami parlamentarnymi i prezydenckimi już w 2003 r. Referendum to zostało jednak uznane za nieprawomocne, gdyż wzięła w nim udział mniej niż połowa uprawnionych do głosowania. Ponowne referendum w tej sprawie przeprowadzono w dniu 27 listopada 2005 r. Tym razem wzięła w nim udział wymagana konstytucyjnie większość obywateli, a za zmianami w treści obowiązującej ustawy zasadniczej z 1995 r. opowiedziało się aż 94,5% głosujących. Ze względu na zakres dokonanych wówczas zmian konstytucyjnych w doktrynie pojawia się nawet pogląd, że w 2005 r. doszło do przyjęcia całkowicie nowej konstytucji Republiki Armenii (Nowosad 2008, 112 i n.). W rzeczywistości nie była to nawet rewizja konstytucji, o czym może przekonywać fakt, że w wyniku tej nowelizacji nie uległa zmianie systematyka konstytucji. Nadal więc konstytucyjna regulacja pozycji ustrojowej i uprawnień prezydenta znajdowała się w rozdziale 3 i dopiero w kolejnym rozdziale pojawiały się unormowania dotyczące Zgromadzenia Narodowego (Bożyk 2012b, 12 i n.).

W wyniku nowelizacji konstytucji Republiki Armenii z 2005 r. nowe unormowania umocniły przede wszystkim pozycję ustrojową Zgromadzenia Narodowego, przyznając mu zarazem dużo szerszy zakres kompetencji. Jednocześnie ograniczono rolę prezydenta, który przestał być dominującym organem w strukturze aparatu państwowego. W konsekwencji do parlamentu miała należeć pełnia władzy ustawodawczej, prezydentowi zaś wyznaczono rolę klasycznej głowy państwa z rozbudowanymi uprawnieniami o charakterze reprezentacyjnym. Z kolei realizacja zadań z zakresu władzy wykonawczej pozostała w gestii rządu, którego skład miał być wyłaniany z grona większości parlamentarnej w Zgromadzeniu Narodowym (Fedorowicz 2016, 354). Tym samym system ustrojowy Republiki Armenii zbliżony został *de facto* do klasycznego modelu rządów parlamentarnych.

Zgodnie z nowymi unormowaniami konstytucyjnymi prezydent przestał być gwarantem obowiązującej konstytucji, a stanął na straży jej przestrzegania⁹. Utracił też daleko idące uprawnienia w stosunku do innych organów państwowych, a zwłaszcza wobec parlamentu. Przede wszystkim znowelizowana konstytucja pozbawiła prezydenta wręcz nieograniczonej możliwości rozwiązania Zgromadzenia Narodowego i jednoczesnego zarządzenia wyborów przedterminowych. Od tej pory mógł on rozwiązać parlament jedynie w przypadkach precyzyjnie wymienionych w konstytucji¹⁰. Status ustrojowy Prezydenta Republiki Armenii po nowelizacji ustawy zasadniczej w 2005 r. określał w sposób ogólny art. 49 konstytucji, stwierdzając, że „Prezydent Republiki jest głową państwa”.

Bez istotniejszym zmian pozostały dotychczasowe zasady wyboru prezydenta, gdyż miał on być nadal wybierany w wyborach powszechnych i bezpośrednich maksymalnie na dwie pięcioletnie kadencje. Na urząd prezydenta, zgodnie z postanowieniem art. 50 konstytucji, mogła kandydować każda osoba mająca ukończonych 35 lat, posiadająca obywatelstwo Republiki Armenii przez ostatnich 10 lat i przez co najmniej ten sam okres zamieszkująca stale na terytorium Armenii. Warunkiem wyboru na ten urząd było uzyskanie przez jednego z kandydatów ponad połowy ważnie oddanych głosów. W przeciwnym wypadku miała być przeprowadzana druga tura głosowania, w której mogli rywalizować ze sobą już tylko dwaj kandydaci, którzy zebrali największą liczbę głosów w pierwszej turze.

Przed nowelizacją konstytucji prezydent był gwarantem niezawisłości organów wymiaru sprawiedliwości, pełnił funkcję przewodniczącego Rady Sądownictwa, mianował sędziów i prokuratorów. Po zmianie konstytucji dotychczasowa rola prezydenta w tym zakresie została istotnie ograniczona, gdyż w nowej redakcji art. 91 przyjęto generalną zasadę, że jedynie sądy są powołane do sprawowania wymiaru sprawiedliwości. W ten sposób wyeliminowano z konstytucji przepisy stwarzające wcześniej prezydentowi możliwość ingerencji w działalność organów władzy sądowniczej.

Istotnej zmianie uległy wzajemne relacje między prezydentem a premierem i rządem. Od tej pory prezydent nie mógł już desygnować oraz odwoływać szefa rządu wyłącznie według swego uznania, jak to miało zazwyczaj miejsce wcześniej. Został on bowiem zobowiązany do konsultowania kandydata na urząd premiera z większością parlamentarną i powołania do sprawowania tej funkcji osoby cieszącej się zaufaniem parlamentu¹¹. Ponadto premier oraz rząd mieli ponosić odpowiedzialność za swoje działania wyłącznie przed parlamentem, a nie przed prezydentem (Bożyk 2012a, 34). Zgodnie z nowymi regulacjami konstytucyjnymi

⁹ Prezydent pozostawał jednak nadal, tak jak przed nowelizacją ustawy zasadniczej w 2005 r., gwarantem niepodległości, terytorialnej integralności i bezpieczeństwa Republiki Armenii.

¹⁰ Zostały one enumeratywnie wymienione w nowej redakcji art. 74 ustawy zasadniczej.

¹¹ Prezydent miał więc w każdym wypadku powierzać misję tworzenia nowego rządu przywódcy tej frakcji parlamentarnej, która miała największą liczbę mandatów w Zgromadzeniu Narodowym.

do premiera należało decydowanie o składzie rządu, kierowanie jego działalnością oraz przewodniczenie podczas posiedzeń gabinetu¹².

Nowelizacja konstytucji z 2005 r. pozbawiła prezydenta Republiki Armenii uprawnienia do inicjowania projektów ustaw, co spowodowało istotne ograniczenie jego roli w procesie tworzenia aktów ustawodawczych. Ograniczone też zostały jego możliwości w odniesieniu do wydawanych dekretów z mocą ustawy, od tej bowiem pory prezydent mógł regulować w drodze tych aktów prawodawczych jedynie te zagadnienia, które nie były konstytucyjnie zastrzeżone do wyłącznej kompetencji Zgromadzenia Narodowego. Prezydent dysponował jednak nadal uprawnieniem do podpisywania oraz ogłaszania ustaw uchwalanych przez parlament. Utrzymał również prawo weta, a więc możliwość odmowy podpisania ustawy i zwrócenia jej parlamentowi z własnymi uwagami i propozycjami zmian¹³.

Prezydent Republiki Armenii, podobnie jak głowa państwa w większości współczesnych systemów rządów, nie ponosił odpowiedzialności politycznej przed parlamentem także po nowelizacji konstytucji w 2005 r. Podlegał jednak odpowiedzialności konstytucyjnej w przypadku dopuszczenia się zdrady państwa bądź popełnienia innego ciężkiego przestępstwa. Przepis art. 57 znowelizowanej konstytucji przewidywał, że Zgromadzenie Narodowe było w takiej sytuacji uprawnione do skierowania sprawy do Trybunału Konstytucyjnego, a gdyby sąd konstytucyjny orzekł o winie prezydenta, to Zgromadzenie Narodowe mogłoby podjąć uchwałę o usunięciu głowy państwa z zajmowanego urzędu.

4. REWIZJA ARMEŃSKIEJ KONSTYTUCJI W 2015 R. A POZYCJA USTROJOWA PREZYDENTA REPUBLIKI

Po nowelizacji armeńskiej ustawy zasadniczej w 2005 r. przez niemal całą dekadę nie wprowadzono w Armenii żadnych istotniejszych zmian ustrojowych. Funkcjonujący w tym okresie system rządów parlamentarnych, mieszczący jednak nadal w sobie pewne elementy modelu semiprezydentckiego (Markarov 2016, 82 i n.), nie doprowadził mimo wszystko do daleko idącej stabilizacji politycznej w Republice Armenii. W tej sytuacji coraz częściej pojawiała się propozycja kolejnej nowelizacji obowiązującej konstytucji, która zmierzałaby do wprowadzenia w tym państwie klasycznego systemu parlamentarnego. Tym postulatom wyszedł naprzeciw pod koniec 2013 r. urzędujący wtedy prezydent Serż Sarkisjan, powołując prezydencką komisję konstytucyjną do przygotowania projektu nowelizacji ustawy zasadniczej.

¹² Wyjątkiem miały być jedynie te posiedzenia rządu, na których zamierzano rozpatrywać sprawy z zakresu polityki zagranicznej, obronności i bezpieczeństwa państwa. Posiedzenia takie mógł bowiem nadal zwoływać oraz im przewodniczyć również urzędujący prezydent.

¹³ Zgromadzenie Narodowe mogło odrzucać weta prezydenta, do czego potrzebna była jednak bezwzględna większość głosów deputowanych zasiadających w parlamencie.

Projekt nowelizacji konstytucji najpierw przyjęty został przez Zgromadzenie Narodowe, potem zaś zaakceptowany w referendum konstytucyjnym, które odbyło się 6 grudnia 2015 r. Tym samym deputowani do parlamentu, a następnie głosujący podczas referendum opowiedzieli się za przekształceniem Armenii w republikę parlamentarną. Zasadniczym celem zmian w konstytucji była bez wątpienia koncentracja władzy wykonawczej w rękach premiera i rządu przy jednoczesnym dalszym ograniczeniu pozycji ustrojowej oraz zakresu kompetencji prezydenta. Wyrazem osłabienia roli prezydenta miało być również odejście od zasady powoływania go w wyborach powszechnych i bezpośrednich na rzecz wyboru głowy państwa przez Zgromadzenie Narodowe¹⁴. Poza tym nowelizacja konstytucji z 2015 r. pozbawiła prezydenta roli zwierzchnika sił zbrojnych (funkcję tę przejął premier) oraz prawa powoływania sędziów, które przeniesione zostało do kompetencji parlamentu¹⁵.

Przeprowadzone w Armenii w 2015 r. zmiany konstytucyjne nie powinny być określane jako nowelizacja ustawy zasadniczej, bo w rzeczywistości stanowiły daleko idącą rewizję konstytucji¹⁶. Były zdecydowanie szersze aniżeli nowelizacja z 2005 r., która objęła swym zakresem znacznie mniejszą liczbę przepisów konstytucyjnych. W wyniku tamtej reformy liczba artykułów konstytucji wzrosła ze 117 do 142, natomiast po ostatniej rewizji armeńska ustawa zasadnicza liczy już 220 artykułów. Poza tym w 2015 r. zmieniła się gruntownie systematyka konstytucji, a zwłaszcza usytuowanie w niej rozdziałów regulujących status parlamentu i Prezydenta Republiki. Tym razem na czoło konstytucyjnej regulacji organów państwa wysunięte zostały postanowienia odnoszące się do parlamentu (rozdział 4), z kolei przepisy określające pozycję i rolę prezydenta zamieszczono w rozdziale 5, a więc odwrotnie niż przed ostatnią rewizją konstytucji. Taka kolejność regulacji ustroju parlamentu i głowy państwa w treści konstytucji jest przy tym charakterystyczna dla państw, które ustanowiły u siebie klasyczny system rządów parlamentarnych.

Po rewizji armeńskiej konstytucji z 2015 r. prezydentowi poświęcony został w całości jej piąty rozdział zatytułowany „Prezydent Republiki”, który liczy w sumie 23 artykuły¹⁷. Ponadto do prezydenta odnoszą się też niektóre przepisy zawarte w innych rozdziałach obowiązującej ustawy zasadniczej. W sposób gene-

¹⁴ W art. 211 znowelizowanej ustawy zasadniczej określono, że pierwszy wybór prezydenta przez parlament nastąpi faktycznie po upływie kadencji urzędującej aktualnie głowy państwa, co nastąpiło w praktyce dopiero w 2018 r.

¹⁵ O zasadniczych zmianach ustrojowych w Armenii z 2015 r. zob. Pogłódek 2018, 617 i n.

¹⁶ W doktrynie prawa konstytucyjnego przyjmuje się, że nowelizacja konstytucji polega na zmianie treści tylko niektórych postanowień ustawy zasadniczej. Jeśli jednak „zmiana ta dotyczy podstawowych zasad ustroju państwa, obejmuje znaczną część przepisów konstytucji lub polega na istotnym uzupełnieniu jej dotychczasowego tekstu, określana jest jako rewizja konstytucji” (Bożyk 2020, 40).

¹⁷ Na potrzeby tego opracowania korzystam z aktualnego tekstu armeńskiej konstytucji, uwzględniającego jej rewizję z 2015 r., w języku angielskim (*Constitution of the Republic*

ralny status i rolę prezydenta określa art. 123 konstytucji. Wskazuje on wyraźnie, że Prezydent Republiki jest głową państwa i w tych charakterze stoi na straży przestrzegania obowiązującej konstytucji. Nie jest on już jednak, tak jak stanowił poprzednio art. 49 konstytucji, gwarantem niepodległości, terytorialnej niepodzielności oraz bezpieczeństwa Republiki Armenii. Analogicznie jak w ramach dotychczasowej regulacji konstytucyjnej, prezydent nie został też zaliczony *expressis verbis* do władzy wykonawczej. Jedynym organem egzekutywy pozostaje więc nadal rząd.

W art. 124 i 125 konstytucji sformułowane zostały podstawowe zasady obsady urzędu prezydenta. Różnią się one diametralnie od obowiązujących dotąd regulacji konstytucyjnych, które przewidywały w Armenii powszechne wybory prezydenckie. Zgodnie z przyjętymi w 2015 r. unormowaniami Prezydent Republiki Armenii wybierany jest obecnie w sposób pośredni, a więc przez Zgromadzenie Narodowe. O urząd prezydenta może ubiegać się każda osoba posiadająca od 6 lat armeńskie obywatelstwo, stale mieszkająca co najmniej 6 lat na terytorium Armenii, biegle władająca językiem ormiańskim, mająca ukończonych 40 lat oraz posiadająca pełnię praw wyborczych. Przyjęto przy tym zasadę, że prezydent jest wybierany na siedmioletnią kadencję i nie przysługuje mu prawo reelekcji¹⁸.

Konstytucja przyznaje prawo zgłoszenia kandydata na prezydenta grupie co najmniej 1/4 ogólnej liczby deputowanych do parlamentu. Warunkiem wyboru na ten urząd jest uzyskanie przez jednego z kandydatów 3/4 ważnie oddanych głosów. Gdy żaden z kandydatów nie uzyska tej większości, przeprowadzana jest druga tura głosowania, w której mogą brać udział wszyscy dotychczasowi kandydaci. W tej turze do wyboru niezbędne jest z kolei uzyskanie 3/5 głosów poselskich. Jeśli prezydent nie zostanie wyłoniony także na tym etapie, odbywa się trzecia tura głosowania z udziałem dwóch kandydatów, którzy uzyskali największą liczbę głosów w poprzedniej turze. Podczas tego głosowania o wyborze prezydenta decyduje już zwykła większość głosów członków Zgromadzenia Narodowego¹⁹. Po wyborze prezydent-elekt składa przysięgę na zwołanym w tym celu posiedzeniu Zgromadzenia Narodowego, urząd zaś obejmuje w dniu zakończenia kadencji poprzedniego prezydenta.

Przewidziana w art. 124 konstytucji Armenii siedmioletnia kadencja prezydenta może ulec skróceniu. Zgodnie bowiem z przepisami art. 141–144 ustawy zasadniczej urząd prezydenta zostaje opróżniony w przypadku śmierci, niemożności dalszego pełnienia przez niego funkcji bądź złożenia go z urzędu za zdradę

of Armenia), który jest zamieszczony na oficjalnej stronie Prezydenta Republiki Armenii: <http://www.president.am/en/constitution-2015/> (dostęp: 30.12.2022).

¹⁸ Prezydent Republiki nie może jednocześnie sprawować żadnej innej funkcji oraz wykonywać działalności gospodarczej. Podczas sprawowania funkcji głowy państwa nie może być też członkiem jakiegokolwiek partii politycznej (art. 124 ust. 5 konstytucji).

¹⁹ Szczegółowa procedura dokonywania wyboru prezydenta została określona w regulaminie Zgromadzenia Narodowego.

stanu, inne ciężkie przestępstwo lub poważne naruszenie konstytucji. Wówczas między 25. a 35. dniem od chwili opróżnienia urzędu musi być dokonany przedterminowy wybór prezydenta przez parlament. Gdy czasowo urząd prezydenta nie jest obsadzony, do czasu objęcia tego urzędu przez nowo wybranego prezydenta republiki jego obowiązki wykonuje przewodniczący Zgromadzenia Narodowego (art. 144 konstytucji).

Zakres konstytucyjnych uprawnień prezydenta Armenii po rewizji konstytucji w 2015 r. został uszczuplony w stosunku do wcześniejszej o 10 lat nowelizacji ustawy zasadniczej. Prezydent utracił część uprawnień przede wszystkim na rzecz rządu, traktowanego przez konstytucję jako jedyny organ władzy wykonawczej. Szczególnie istotne było pozbawienie prezydenta funkcji najwyższego zwierzchnika sił zbrojnych, którą teraz sprawuje premier, decydując m.in. o obsadzie stanowisk w Sztapie Generalnym, a także przewodnicząc Radzie Bezpieczeństwa²⁰. Niektóre dotychczasowe uprawnienia prezydenta o charakterze kreacyjnym (zwłaszcza w zakresie władzy sądowniczej) zostały z kolei przekazane Zgromadzeniu Narodowemu.

Prezydentowi przysługują określone uprawnienia wobec parlamentu, które realizowane są przez głowę państwa również w innych systemach rządów parlamentarnych. Do niego należy zarządzanie wyborów parlamentarnych²¹, może on też zwracać się z orędziem do narodu i Zgromadzenia Narodowego. Uprawnieniem prezydenta jest także podpisywanie i ogłaszanie ustaw, które są uchwalane przez parlament zwykłą większością głosów. Prezydent podpisuje i ogłasza ustawę uchwaloną przez Zgromadzenie Narodowe, ale może również odmówić jej podpisania i zwrócić ustawę Zgromadzeniu Narodowemu. Wtedy do odrzucenia weta prezydenckiego potrzebna jest jednak bezwzględna większość głosów wszystkich deputowanych zasiadających w parlamencie. Jeśli uda się zebrać taką większość i weto zostanie odrzucone, to wówczas prezydent zobowiązany jest podpisać ustawę i zarządzić jej ogłoszenie w organie publikacyjnym.

Najistotniejszym uprawnieniem prezydenta wobec rządu jest przysługujące mu prawo powoływania i odwoływania premiera, a na jego wniosek powoływania i odwoływania wicepremierów oraz poszczególnych ministrów. Przy desygnowaniu określonego kandydata na stanowisko szefa rządu prezydent nie dysponuje jednak w praktyce pełną swobodą, gdyż musi on zawsze brać pod uwagę istniejący układ sił politycznych w Zgromadzeniu Narodowym²². Prezydent Armenii ma identyczne uprawnienia także w sytuacji, kiedy Zgromadzenie Narodowe uchwali

²⁰ W czasie wojny premier (a nie prezydent) będzie też naczelnym dowódcą sił zbrojnych.

²¹ Prezydent ma obowiązek zarządzić wybory do parlamentu na dzień przypadający nie wcześniej niż na 60 dni i nie później niż na 50 dni przed upływem pięcioletniej kadencji Zgromadzenia Narodowego.

²² Prezydent powinien w każdym wypadku powierzyć misję tworzenia nowego rządu przywódcy ugrupowania politycznego, które posiada największą liczbę mandatów w Zgromadzeniu Narodowym. Wynika to wyraźnie z przepisu art. 89 konstytucji.

pod adresem rządu wotum nieufności. Przyjmuje on wtedy dymisję tego rządu²³, powołuje nowego premiera i następnie na jego wniosek obsadza stanowiska wicepremierów oraz ministrów.

Armeńska konstytucja przyznaje Prezydentowi Republiki niektóre tradycyjne funkcje głowy państwa w stosunkach wewnętrznych. Wymienić tu należy m.in. nadawanie różnych orderów i medali Republiki Armenii, najwyższych odznaczeń wojskowych i honorowych oraz stosowanie prawa łaski²⁴. Przysługują mu też określone kompetencje normotwórcze, gdyż na podstawie art. 139 konstytucji prezydent może wydawać dekryty i postanowienia. Są to akty powszechnie obowiązujące, które muszą być zgodne z konstytucją oraz ustawami.

Do zadań prezydenta należy ponadto wykonywanie kompetencji głowy państwa w sferze stosunków międzynarodowych. W tym zakresie prezydent Armenii: reprezentuje państwo w stosunkach międzynarodowych, sprawuje ogólne kierownictwo nad realizacją polityki zagranicznej, zawiera umowy międzynarodowe, występuje z wnioskami do Zgromadzenia Narodowego o ratyfikację umów międzynarodowych, podpisuje umowy międzynarodowe ratyfikowane wcześniej przez Zgromadzenie Narodowe, zawiesza oraz wypowiada umowy międzynarodowe, które dla swojej ważności nie wymagają ratyfikacji, mianuje i odwołuje przedstawicieli dyplomatycznych Republiki Armenii w innych państwach oraz przy organizacjach międzynarodowych, wreszcie przyjmuje listy uwierzytelniające i odwołujące przedstawicieli dyplomatycznych innych państw i organizacji międzynarodowych.

Rewizja armeńskiej konstytucji w 2015 r. nie wprowadziła żadnych zmian w przyjętych wcześniej zasadach odpowiedzialności głowy państwa. Prezydent Republiki Armenii, tak jak głowa państwa w innych systemach rządów parlamentarnych, nie ponosi odpowiedzialności politycznej przed parlamentem. Podlega on jednak odpowiedzialności konstytucyjnej i w przypadku dopuszczenia się zdrady stanu, popełnienia innego poważnego przestępstwa lub istotnego naruszenia konstytucji może być usunięty z zajmowanego urzędu w drodze procedury impeachmentu. Uchwałę w tej sprawie, na podstawie stosownej opinii wyrażonej przez Trybunał Konstytucyjny, podejmuje Zgromadzenie Narodowe większością 2/3 głosów ogólnej liczby deputowanych²⁵.

²³ Prezydent może przyjmować dymisję rządu w kilku przypadkach wyraźnie określonych w treści art. 158 ustawy zasadniczej, a mianowicie: podczas pierwszej sesji nowo wybranego Zgromadzenia Narodowego, po uchwaleniu przez parlament wotum nieufności dla rządu, wskutek odrzucenia przez Zgromadzenie Narodowe programu działania rządu oraz po rezygnacji premiera z pełnionej funkcji.

²⁴ Po rewizji konstytucji z 2015 r. prezydent Armenii utracił część przysługujących mu wcześniej uprawnień kreacyjnych, jak chociażby powoływanie sędziów.

²⁵ Skutkiem podjęcia takiej uchwały przez Zgromadzenie Narodowe jest bezzwłoczne odwołanie prezydenta z zajmowanego urzędu.

5. PODSUMOWANIE

Przeprowadzona w ramach tego krótkiego szkicu analiza konstytucyjnych regulacji statusu ustrojowego Prezydenta Republiki Armenii prowadzi do wniosku, że jego pozycja i rola w systemie politycznym tego państwa ulegała kilkakrotnie istotnym zmianom. Zanim uchwalona została w 1995 r. pierwsza ustawa zasadnicza suwerennej Armenii, prezydent funkcjonował na podstawie ustaw zwykłych przyjętych w 1991 r., które wtedy zresztą dopiero tworzyły urząd armeńskiego prezydenta. Już w tamtym momencie, ale szczególnie dopiero po przyjęciu konstytucji z 1995 r., Prezydent Republiki Armenii usytuowany został w ramach semiprezydencyjnego systemu rządów, sprawując wówczas zwierzchnią rolę nad pozostałymi organami państwa, włącznie z parlamentem. Zakres kompetencji prezydenta znacząco ograniczono po pierwszej nowelizacji konstytucji w 2005 r., która zmierzała do parlamentaryzmu, ale jednak z zachowaniem pewnych elementów typowych dla modelu semiprezydencyjnego. Z kolei rewizja ustawy zasadniczej w 2015 r. przekształciła Armenię w republikę parlamentarną, co oznaczało sprowadzenie rzeczywistej roli prezydenta do wykonywania funkcji głowy państwa. Pod tym względem konstytucyjny status Prezydenta Republiki Armenii nie odbiega bynajmniej w znaczący sposób od pozycji ustrojowej głowy państwa w klasycznych modelach rządów parlamentarnych.

BIBLIOGRAFIA

- Akopian, Ruzanna H. 2007. „Prezident Respubliki Armenii jak subjekt konstytucyjnej odpowiedzialności”. *Pravo i Upravlenie. XXI vek* 2(5): 4–9.
- Arutunian, Armen. 1996. *Institut prezidenta Respubliki Armenia*. Erewan.
- Bożyk, Stanisław. 2012a. *System konstytucyjny Armenii*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Bożyk, Stanisław. 2012b. *Zgromadzenie Narodowe. Parlament Armenii*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Bożyk, Stanisław. 2020. „Konstytucja jako podstawowe źródło prawa konstytucyjnego”. W *Prawo konstytucyjne*. 25–50. Red. Stanisław Bożyk. Białystok: Wydawnictwo Temida 2.
- Czajowski, Andrzej. 2007. „Republika Armenii”. W *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*. 173–199. Red. Walenty Baluk, Andrzej Czajowski. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dudwick, Nora. 1997. „Political Transformations in Postcommunist Armenia”. W *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and the Caucasus*. 69–109. Red. Karen Dawisha, Bruce Parrott. New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511559204.004>
- Elgie, Robert. 2011. *Semi-presidentialism. Sub-types and Democratic Performance*. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199585984.001.0001>
- Fedorowicz, Krzysztof. 2016. „Pozycja ustrojowa prezydenta w systemie politycznym Armenii”. *Białostockie Studia Prawnicze* 20B: 349–361. <https://doi.org/10.15290/bsp.2016.20B.24>
- Fedorowicz, Krzysztof. 2017. *Transformacja ustrojowa w Armenii w latach 1991–2016*. Poznań: Instytut Wschodni UAM.

- Hakobyan, Hranush H. Ruzanna Kh. Hakobyan. Margarita Kh. Mertarchian. 2020. „Constitutional and Legal Status of the President of the Republic of Armenia”. *Pravo i Upravlenie. XX vek* 3(56): 25–33. <https://doi.org/10.24833/2073-8420-2020-3-56-25-33>
- Markarov, Alexander. 2016. „Semi-presidentialism in Armenia”. W *Semi-presidentialism in the Caucasus and Central Asia*. 61–90. Red. Robert Elgie, Sophia Moestrup. London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/978-1-137-38781-3_3
- Matwiejuk, Jarosław. 2020. „Federacja Rosyjska”. W *Ustroje konstytucyjne wybranych państw europejskich*. 255–278. Red. Stanisław Bożyk. Białystok: Wydawnictwo Temida 2.
- Nowosad, Andrzej. 2008. „Armenia – kraj między Europą a Azją. Kształtowanie modelu politycznego”. W *Życie polityczne Azji. Realia i dążenia*. 71–118. Red. Joanna Marszałek-Kawa. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Pogłódek, Andrzej. 2018. „Legislatywa i egzekutywa w Armenii po reformie konstytucyjnej z 6 grudnia 2015 r.” W *Nowe wyzwania i rozwiązania w europejskim systemie ochrony praw człowieka*. 617–636. Red. Jerzy Jaskiernia, Kamil Spryszak. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Sagan, Stanisław. Victoriya Serzhanova. Red. 2004. *Konstytucja Republiki Armenii*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Szymczak, Tadeusz. 1978. *Ustrój polityczny Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (1936–1976)*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Akty prawne

- Konstytucja (osnownoj zakon) Sojuza Sowietskich Socjalistycznych Riespublik. Konstitucji sojuznych sowietskich socjalistycznych riespublik*. 1978. Moskwa.
- Constitution of the Republic of Armenia. <http://www.president.am/en/constitution-2015/> (dostęp: 30.12.2022).